

הויכוח ההיסטוריוגרפי אודות המקרא,

תקציר ומקרה בוחן של מואב וישראל - ד"ר שחר שילה

הקדמה

הנושא שבו יעסוק תקציר תמציתי זה, הינו חלק מויכוח עולמי המעורר יצרים, ומחולל עימותים בכל מקום בו הוא מוזכר. מדובר במחלוקת חובקת עולם סביב אמינותו ההיסטורית של המקרא, והשימוש בו כמקור היסטורי אמין. הויכוח חוצה את עולם האקדמיה, ואינו בהכרח נחלתם של המאמינים והדתיים בני הדתות השונות. הצדדים מתחלקים לתומכי אמינותו ההיסטורית של המקרא, אל מול מתנגדיו של התנ"כ כמקור היסטורי אמין. שוללי התנ"כ כמקור היסטורי באים ברובם משכבות ההשכלה החילונית, בעוד שבאסכולה מחייבת את התנ"כ כמקור היסטורי, נמצאים חילוניים לצד אנשים דתיים ומאמינים.

מאמר קצר זה יציג סוגייה מקראית ספציפית, אשר לדעתו של המחבר, תורמת להערכת אמינותו ההיסטורית של המקרא, כספר המכיל תעודות קדומות, אודות אירועים אמיתיים, שאכן התרחשו בפועל.

בראשית הדברים נציג רקע קצר למחלוקת העולמית סביב האמינות ההיסטורית של המקרא. לאחר מכן נדגים זאת באמצעות מקרה בוחן (study case), בו נטפל, על מנת לבחון את אמינות המידע ההיסטורי המופיע במקרא.

מבוא

התנ"כ הינו ספר מקודש, המוכר למרביתם של תושבי כדור הארץ, ונערץ על ידי מיליארדי נוצרים, מוסלמים ויהודים. זהו הספר הנפוץ ביותר בעולם, וממילא כפי הנראה זכה ספר הספרים להיות גם הספר המתורגם ביותר ברחבי העולם כולו.

סיפורי התנ"כ מהווים חלק נרחב מערש התרבות המערבית ותרבות האסלאם בעולם כולו, ועם תהליך הגלובליזציה, קונה לו התנ"כ מקום של כבוד גם בקרב תרבויות המזרח הרחוק. למעשה ניתן למצוא את גיבוריו, סיפוריו, תפיסת עולמו, וכן את המוסר המשתקף בסיפורי המקרא בכל מדינה ובכל פינה על פני הגלובוס. מזה אלפי שנים מהווים סיפורי התנ"כ תשתית חינוכית, ובסיס לתהליכי חיברות (סוציאליזציה) בעולם כולו, בעת שגיבוריו מוכרים כמעט לכל ילד.

מאז נתקדשו סיפורי המקרא, כבר בשלב קדום של ההיסטוריה האנושית, עמדה להם קדושתם בהצלחה רבה והבטיחה את מעמדם כאמת היסטורית צרופה. בימי קדם הקנה מעמד הקדושה של סיפורי המקרא כוח עצום לשלטונות הדתיים, ולמעשה העיסוק בכתבי הקודש היה טאבו של ממש, בימי בכורת הדת ומעורבותה העמוקה בחיי המדינה.

עם פריחתה של ההשכלה, ועם עליית קרנו של המדע, וכפי שניתן היה לצפות, הגיעו רוחות הפוסט מודרניזם גם אל מחקר המקרא¹. בעידן של שבירת מוסכמות גלובליות, ובחינה מחודשת של מערך מושגי ה"טאבו" ושל ה"פרות הקדושות", המקיפות את חיינו, אך סביר היה לצפות, שגם המקרא יידרש לעמוד בפני בית הדין של המחקר האקדמי. כך מצא את עצמו ספר הספרים, על שולחן המנתחים של המחקר המדעי. כיום מהווים סיפורי המקרא בסיס יסוד מוסד בתרבות העולם המערבי, אך רבים מתייחסים אליהם כיום כפולקלור, וכמיתוסים קדומים, ולא עוד כמקור אמין לתולדות העולם והאנושות.

כיום מקובל לחקור את המקרא תוך שימוש במגוון רחב של שיטות ותחומי דעת. בשל קדמותם של סיפורי המקרא, ובשל חשיבותם העצומה לחייהם של מיליארדים, נעזרים חוקרי המקרא בתחומי דעת רבים ומגוונים. המובילים הינם מדעי ההיסטוריה, והארכיאולוגיה / אנתרופולוגיה. לצידם משמשים במחקר המקראי גם מדעים נוספים כגון: ספרות, לשון, דיאלקטיקה ובלשנות. גיאוגרפיה (פיזית, מקראית פוליטית מדינית ועירונית). ביולוגיה, פליאו - בוטניקה, פליאו – זואולוגיה ועוד תת תחומי דעת מעולם המדעים המדויקים.

¹. שרה יפת. האם הומצאו תולדות ישראל בתקופה הפרסית. קתדרה 110.

מקובל לראות את ראשיתה של המחלוקת סביב אמינותו ההיסטורית של הטקסט המקראי עוד בימיו של הפילוסוף היהודי הנודע ברוך שפינוזה². שפינוזה עמד על הבעייתיות של הזמנים בתורה, וגרס כבר אז (במאה ה-17), שלא ייתכן שמשנה כתב את חמשת חומשי התורה, אלא שהספרים נכתבו מאוחר יותר³. לאחר מכן חלפו שנים רבות, בלא שיעז חוקר כלשהו להעלות על דעתו להתמודד עם הסוגיה בפומבי. הויכוח עלה מחדש למרכז השיח הציבורי במהלך המאה התשע עשרה באירופה, עת החלו תנועות ההשכלה לקרוא תיגר על קדושתו של הטקסט המקראי. משנשבר הטאבו של עיסוק במקרא כספר קדוש, ומשהחלו חוקרים לנסות ולנתחו בכלים מדעיים מודרניים, נתגלו במקרא רבדים ספרותיים בני זמנים שונים, לצד ניגודים וסתירות שקשה מאד ליישבם. החוקר הראשון, שקבע שיטה מדעית של ממש בחקר המקרא, היה יוליוס ולהאוזן⁴, שפיתח את השיטה המקובלת כיום באקדמיה כ"ביקורת המקרא". ולהאוזן ריכז ואסף מחקרים קודמים, ויחד קיבץ את כולם, תוך עריכת סינתזה בין הגישות המחקריות. את תפיסתו אודות ארבעת מקורותיו הספרותיים של המקרא, ריכז ופרסם תחת השם המקובל "ביקורת המקרא", כפי שנתפרסמה בספרו 'אקדמות לדברי ימי ישראל', שיצא לאור בעברית בשנת 1938.

מאז ימיו של ולהאוזן פורח המחקר העוסק בביקורת המקרא, ובאמינותו של הטקסט המקראי כמקור היסטורי. על תפיסתו של ולהאוזן כבר קראו תיגר חוקרים רבים, ואלה אכן עברו שינויים, עדכונים, וחדושים לא מעטים, אך עיקרי תפיסתו, אודות ארבעת המקורות הספרותיים של המקרא, עודם עומדים במבחן הזמן. ארבעת המקורות, המקובלים עד היום במחקר המקראי - היסטורי, כפי שקבע ולהאוזן הם בני ארבעה טיפוסים: J, E, D, P.⁵

- **המקור היהוויסטי - J - JEHOVIST**. מקובל על רוב החוקרים שזהו הקדום והראשוני מכולם. מתאפיין בכתיבה סיפורית וספרותית פרוזאית ובעל גישה ליברלית פתוחה. קיימת מחלוקת לגבי העומד מאחורי מקור זה. גרסה אחת מציעה סופר משבט יהודה, בן המאה ה-10 לפנה"ס, בעוד הגרסה השנייה טוענת שמקור זה נכתב ביהודה במאה ה-7 לפני הספירה.

² שפינוזה חי בהולנד במאה ה-17. משעמד על בעיות כרונולוגיות, וסתירות שונות בטקסט המקראי, היה למעשה שפינוזה לאיש הרוח הראשון שהציע לחקור את המקרא באופן מדעי. קדמו לו פרשנים וחכמי דת יהודים בימי הביניים, אך הם בהרו בדרך של "קדושת הטקסט", ולא ערערו על הכתוב עצמו.

³ ירמיהו יובל. **שפינוזה וכופרים אחרים**. הוצאת ספריית הפועלים.

⁴ יוליוס ולהאוזן, **אקדמות לדברי ימי ישראל**, תרגום ישראל יברכיהו, תרצ"ח 1938.

⁵ יוליוס ולהאוזן. **אקדמות לדברי ימי ישראל**, תרגום ישראל יברכיהו, תרצ"ח 1938.

- **המקור האלוהי - E – ELOHIST**. זהו ללא ספק המאוחר והמתוחכם שבין המקורות. ולהאוזן העריך שמדובר בסופר איש ממלכת אפרים, בן המאה ה-9 לפנה"ס, המשתמש בשם "אלוהים", ונוהג לקשר בין החגים לטבע ולחקלאות.
 - **המקור הדויטורונומיסטי (של ספר דברים) - D – DEUTERONOMIUM**. מסוף ימי ממלכת יהודה (כנראה במאה ה-7 לפנה"ס). מקור זה מאפיין את הרפורמה של המלך יאשיהו בדבר ריכוז הפולחן בירושלים. את החגים מציג מקור זה כסמלים לאומיים.
 - **המקור הכוהני : - P – PRIEST**. מקור זה על פי ולהאוזן הינו המאוחר ביותר, מימי בית שני. הוא מבטא את הדת שהנחילו הכוהנים לעם שם שיבת ציון מגלות בבל. זהו מקור מגובש הרבה יותר בתפיסותיו, והוא מייצג תפיסה פולחנית, שבה עיקר המחויבות הדתית, באה לביטוי בעבודת הקורבנות והמקדש, ולצידם בדקדוקי מצוות. האל מקבל מעמד מרוחק יותר ולא אנושי כלל.
- בסיס זה של ארבעה מקורות ספרותיים, הועמד למבחן המדע פעמים רבות, ולמרות ההתקדמות הרבה שנעשתה בשדה המחקר המדעי, עדיין מקובלת תפיסת עולם זו של חלוקת הספרות המקראית, שטבע ולהאוזן לפני כמאה וחמישים שנים.

הויכוח ההיסטוריוגרפי אודות המקרא -

הסוגה המקראית מוכרת בעולם כולו כיצירה ספרותית איכותית וייחודית. עבור מיליארדי מאמינים מונותאיסטים, התנ"כ מתאר מציאות היסטורית אמינה, שלא ניתן לערער עליה. הספרות המקראית מציגה בתחילה את קורותיו של העולם (ספר בראשית), אך מהר מאד עובר המקרא לעסוק בקורותיו של עם ישראל, ובתולדותיו. התיאור מתחיל עם אבות האומה בעזיבת מולדתם במסופוטמיה והמעבר לכנען. בהמשך קשורים סיפורי האבות קשר מובהק למצרים, ולבסוף הכיבוש וההתנחלות בארץ המובטחת היא ארץ ישראל. היחידה ההיסטורית אודות תולדות עם ישראל בתקופה הפרוטו היסטורית שלו, כוללת את החומש, ואת הספרים יהושע ושופטים⁶. תהליך כיבוש הארץ מסתיים למעשה עם תום ספר שופטים, ומאז ואילך יושב עם ישראל בטח בארצו. מכאן והלאה מתארים סיפורי המקרא והספרים השונים, את המציאות הרווחת ואת קורותיו של העם בתקופת המלוכה (ימי הבית הראשון), הגלות ואחרוני הספרים המקראיים אף מספרים על ימי הבית השני. לכאורה מציג המקרא תמונה היסטורית שלמה וברורה של עם ישראל מראשיתו ועד ימי הבית השני, קרי התקופה הפרסית בארץ ישראל. התמונה ההיסטורית המתקבלת מבחינת מקורות חיצוניים למקרא, ממחקר ארכיאולוגי, וממחקרי מדעי עזר נוספים, חושפת בעיות רבות ברצף ההיסטורי המתואר במקרא. על רקע חקר המקרא המודרני, ועל סמך מחקרים בין תחומיים אלה, התפתח תחום הדעת המדעי המכונה – ביקורת המקרא.

ברוח הביקורת המקראית, נכתבו מחקרים ומאמרים רבים, השוללים את אמינותו ההיסטורית של המקרא⁷. הארכיאולוג פרופסור ישראל פינקלשטיין יחד עם ההיסטוריון פרופסור ניל אשר סילברמן, כותבים בספרם 'ראשית ישראל – ארכיאולוגיה מקרא וזיכרון היסטורי' כך: "האם התנ"כ הוא היסטוריה? האם ספרי המקרא מתארים תיאור מהימן של מאורעות ודמויות מעברת הקדום של האומה הישראלית, או אינם אלא מיתוסים שנועדו לענות על הצרכים הלאומיים והדתיים של ימי מחבריהם"⁸.

נדב נאמן, פרופסור לארכיאולוגיה באוניברסיטת תל אביב, גורס כדלקמן: "בהדרגה התערער האמון במהימנותם ההיסטורית של הסיפורים המתארים את שלבי הבראשית של עם ישראל.

⁶ אברהם מלמט. "לחקר קדם ההיסטוריה הישראלית של עם ישראל. לבעיית אימותה של המסורת המקראית". בתוך: הפולמוס על האמת ההיסטורית במקרא, עורכים ישראל לויין ועמיחי מזר, יד בן צבי, ירושלים 2001.

⁷ ראה פרסומיהם בנושא של ג'ון ון סטרס, תומס תומפסון, נילס פטר למכה, ג'ובאני גרביני, פיליפ דיוויס וקייט וייטלם, ישראל פינקלשטיין, ניל אשר סילברמן, נדב נאמן.

⁸ ישראל פינקלשטיין וניל אשר סילברמן. ראשית ישראל – ארכיאולוגיה מקרא וזיכרון היסטורי. אונ' תל אביב 2003.

תחילה התערער מעמדם של סיפורי האבות, כשהתברר כי בכל הפרטים שניתנים לבחינה מדעית, המציאות שהם משקפים, זרה לתקופה שאליה הם מיוחסים. לאחר מכן הגיע תורם של סיפורי הכיבוש: מחקר ארכיאולוגי הראה עד כמה הם אינם תואמים לממצא שנחשף באתרים שנחרו, וכי התהליך ההיסטורי של חורבן ערי הממלכה הכנעניות במאה השלוש עשרה והשתים עשרה לפני הספירה, היה שונה לחלוטין מזה המתואר במקרא. יתר על כן, מחקר אנתרופולוגי והיסטורי הראה כי אין כל יסוד לתמונה המקראית בדבר כיבוש הארץ ויישובה במועד כלשהו, בידי קבוצות גדולות של נוודים, שקודם לכן חיו בלא מגע עם תושבי הארץ הארץ".⁹

פרופסור זאב הרצוג, ארכיאולוג ידוע מאוניברסיטת תל אביב, פרסם בשנת 1999 מאמר בעיתון הארץ, בו הוא מציג תפיסות מחקריות קיצוניות עוד יותר. להלן מספר ציטוטים ממאמר זה שיבהירו את כוונת המחבר, ואת תפיסותיו אודות ההיסטוריוגרפיה המקראית – "אחרי 70 שנות חפירות ארכיאולוגיות בארץ ישראל מתברר שתקופת המקרא לא הייתה". "הקודש יוצא מהארון: על פי ממצאי הארכיאולוגים לא היינו במצרים, לא הלכנו במדבר, לא התנחלנו וזו רק ההתחלה". "התנ"כ – אין ממצאים בשטח. אחרי 70 שנות חפירה מאומצת בארץ ישראל מגיעים הארכיאולוגים למסקנה מפחידה: לא היו דברים מעולם"¹⁰.

למולם ניצבת סוללה של היסטוריונים וארכיאולוגים המצדדים במהימנות ההיסטורית של התנ"כ, וגורסים כי הספרות המקראית משלבת בתוכה מסמכים היסטוריים מקוריים ואמינים, לצד ספרות יפה ועריכה מגמתית.

פרופסור יאיר הופמן איש החוג למקרא מאוניברסיטת תל אביב, מתאר את הויכוח בין הגישות ההיסטוריוגרפיות, ומגדיר את הקצוות. בקצה אחד מחזיקי הגישה הפונדמנטליסטית המקבילים ללא ערעור והרהור את האמת המוחלטת, שבכל פרטי המסורות ההיסטוריות שבמקרא. בקצה השני ניצבים המינימליסטים (שיש המכנים אותם אף ניהיליסטים), אשר נוטים לבטל את האמת ההיסטורית, שבמרבית המסורות הללו, ושוללים לחלוטין את הלגיטימיות של המקרא כמקור היסטורי. מגמה זו של "מכחישי התנ"כ" כפי שקוראים לה כמה מן החוקרים¹¹, החלה פורחת בשנות השבעים של המאה ה-20, וקמו לה תומכים לא מעטים בעולם, וגם בישראל.

⁹ נדב נאמן. "המקרא כמקור לחקר תולדות עם ישראל בימי הבית הראשון: אפשרויות ומגבלות" בתוך: הפולמוס על האמת ההיסטורית במקרא, עורכים ישראל לויין ועמיחי מזר, יד בן צבי, ירושלים 2001.

¹⁰ שרה יפת. "התנ"כ וההיסטוריה". בתוך: הפולמוס על האמת ההיסטורית במקרא, עורכים ישראל לויין ועמיחי מזר, יד בן צבי, ירושלים 2001.

¹¹ ראה אדם זרטל. עם נולד, מזבח הר עיבל וראשית ישראל. ידיעות אחרונות וספרי חמד 2004, עמ' 124.

האסכולה הרחבה, המצדדת בתפיסה , לפיה מכיל המקרא גם תעודות היסטוריות אותנטיות, וגרעיני היסטוריה אמיתיים, כוללת קבוצה נכבדה של חוקרים בעלי שם מרחבי הארץ והעולם. נוכל למנות ביניהם את חלוץ חקר הארכיאולוגיה המקראית הידועה לנו כיום, ויליאם פוקסוול אולברייט. לצידו נמנים גם עמיתים ישראלים נכבדים כפרופסור יגאל ידן, פרופסור אמנון בן תור, פרופסור אברהם מלמט, פרופסור בנימין מזר, פרופסור עמיחי מזר, פרופסור אדם זרטל, פרופסור אבי הורביץ ורבים נוספים.

נראה אם כן, כי קריאת תיגר זו על אופיו ההיסטורי של המקרא, פותחת ויכוח היסטוריוגרפי של ממש בין היסטוריונים וארכיאולוגים, העומדים משני צידי המתרס. באופן גס ביותר ניתן לומר כי אסכולה אחת אוחזת בדעה לפיה לפחות חלק מסיפורי המקרא, מהווים תעודות היסטוריות אמיתיות, ובנות תוקף, בעוד האסכולה האחרת, מבטלת לחלוטין את המקרא כמקור היסטורי בר תוקף, וגורסת כי כל סיפורי המקרא הינם בגדר ספרות בלבד, ללא תוקף היסטורי כלל.

ויכוח היסטוריוגרפי מקראי כמקרה בוחן, לאור התעודות -

במסגרת פרק קצר זה, נציג ויכוח היסטוריוגרפי חריף, שניטש בין ישראל ומואב, ובא לביטוי מעל דפי המקרא. פרק הזמן בו דנים המקורות בהם נעסוק, השתרע מתקופת ההתנחלות ועד שלהי ימי ממלכת ישראל, קרי בין המאה ה-12 למאה ה-7 לפני הספירה.

המקורות המקראיים כוללים מספר רב של התייחסויות למואב¹², בעוד שלמולם ניצב מקור ספרותי חיצוני, המתעד את יחסי ישראל ומואב על ידי "היסטוריון", שאולי מוטב לכנותו בשם סופר ממוצא מואבי, שרשם את קורותיו של הצד שכנגד¹³.

לאור המקורות השונים הללו, ננסה לדון ולנתח את המצב ההיסטורי ששרר בין שתי הממלכות, ולתאר את המלחמה ותוצאותיה.

התיאורים המקראיים הנוגעים למואב בניתוח זה, מופיעים בספר במדבר, בספרי מלכים א' ו ב', בספר ישעיהו, וספר ירמיהו. המואבים נזכרים במקרא פעמים רבות בהקשרים שונים, אך לצורך ניתוח היסטוריוגרפי זה, נסתפק במקורות שהוזכרו לעיל. על פי המסופר במקרא נהנתה ממלכת ישראל בימי אחאב בן עמרי משגשוג כלכלי ושפע, ובעת ההיא הייתה מואב, משועבדת לישראל, והעלתה לו מס. מצב זה נמשך כל עוד היה אחאב בשלטון. בספר מלכים ב' פרק א', מופיע פסוק קצר אחד המתאר את שאירע עם מות אחאב – *"ויפשע מואב בישראל אחרי מות אחאב"*¹⁴. בזמן הזה שלט בממלכה אחזיהו בנו של אחאב, אך שלטונו היה קצר ימים. *"אחזיהו בן אחאב מלך על ישראל בשומרון בשנת שבע עשרה ליהושפט מלך יהודה, וימלך על ישראל שנתיים"*¹⁵. לאחר מות אחזיהו, עלה לשלטון בנו השני של אחאב, יהורם¹⁶. מכאן ואילך מתואר מהלך העניינים, שהוביל למלחמה כוללת שהכריז מלך ישראל - יהורם, יחד עם מלך יהודה - יהושפט, ואליהם חבר מלך אדום. *"ומישע מלך מואב היה נוקד, והשיב לישראל מאה אלף כרים ומאה אלף אילים צמר: ויהי כמות אחאב ויפשע מלך מואב במלך ישראל: ויצא המלך יהורם ביום ההוא משמרון, ויפקוד את*

¹² טקסטים שונים המזכירים את מואב מצויים ברבים מספרי המקרא, והשם מואב חוזר במקרא 184 פעמים, לפי הקונקורדנציה המקראית של אברהם אבן שושן.

¹³ קיים מקור היסטורי קדום נוסף בן המאה השמינית לפנה"ס, שנמצאה בדיר עלא שבעבר הירדן. הממצא המרשים מוכר בשם כתובת "בלעם ברבעור", שתורגמה על ידי פרופסור שמואל אחיטוב. אחיטוב שמואל. "כתובות קדומות של עמי עבר הירדן". ברקאי גבריאל ואלי שילר (עורכים), *ירדן ואתריה*, הוצאת אריאל 1995 ירושלים.

¹⁴ ספר מל"ב א' א.

¹⁵ ספר מל"א כ"ב נב.

¹⁶ ספר מל"ב ג' א.

כל ישראל : וילך וישלח אל יהושפט מלך יהודה לאמר, מלך מואב פשע בי, התלך עמי אל מואב למלחמה, ויאמר אעלה, כמני כמוך, כעמי כעמך, כסוסיי כסוסיך" ¹⁷.

תיאור המלחמה במקרא נעשה באופן ציורי ביותר, בעוד הנביא אלישע בן שפט, סייע לשלושת המלכים, וניבא על השיטפון העומד לבוא, ועל הניצחון שינחלו בקרב. תוצאות המלחמה מתוארות כך – "וייקומו ישראל ויכו את מואב, וינסו מפניהם ויבו בה והכות את מואב: והערים יהרסו, וכל חלקה טובה ישליכו איש אבנו ומילאוה וכל מעיין מים יסתמו וכל עץ טוב יפילו את השאיר אבניה בקיר חרשת ויסובו הקלעים ויכוה" ¹⁸.

לאחר ההפסד הצורב, מתאר המקרא את תגובתו הייחודית של מלך מואב, שהעלה את בנו הבכור כקרבן על חומת העיר. עד כאן תיאורו של המקור המקראי.

כעת נציג מקור ספרותי אחר, שנתגלה ככתובת המלאה, הארוכה והשלמה ביותר מארץ ישראל המקראית. זוהי כתובת מישע, שנתגלתה בתל דיבן בעבר הירדן, המזוהה כחורבות העיר דיבון המקראית, עיר הבירה של מואב בתקופה הישראלית (המאה התשיעית לפנה"ס). הכתובת נתגלתה על ידי הארכיאולוג הצרפתי קלרמון גאנו בשנת 1868, וכיום היא מוצגת בלובר בפאריס, כשהעתקים שלה פזורים במוזיאונים שונים בעולם.

כתובת זו שייכת לטיפוס כתובות הניצחון הקלאסיות של המזרח הקדום, ובה מספר המלך מישע בהתרברבות אופיינית על הצלחותיו, מעשיו וניצחונותיו. הכתובת מביאה את סיפור יחסי ישראל מואב, ומזכירה מפורשות את עמרי, אביו של אחאב מלך ישראל. כך מתייחסת הכתובת אל הסכסוך המואבי - ישראלי:

"עמרי מלך ישראל עינה את מואב ימים רבים, כי כמוש כעס על ארצו. ויירשהו בנו ויאמר גם הוא, אענה את מואב. ואראה בו ובביתו (מפלתו) וישראל אבוד אבד לעולם. ויירש עמרי את ארץ מידבא, וישב בה ימיו וחצי ימי בנו, ארבעים שנה. וישיבה כמוש בימי" ¹⁹.

בהמשך הכתובת בא תיאור עשיר ומפורט של מפעלי בניה ושל ניצחונות של מישע מלך מואב על ישראל, ועל אחרים. הכתובת מתארת איפוא את פריקת עולו של ישראל מעל מואב, וטוענת מפורשות, שהדבר נעשה עוד בימי שלטונו של אחאב, בנו של עמרי מלך ישראל.

התמונה המתקבלת איפוא, הינה של ויכוח היסטוריוגרפי מובהק, באשר לזמן סיום שליטתה והטלת מרותה של ממלכת ישראל על ממלכתו של מישע מלך מואב. לויכוח זה ישנם הדים

¹⁷ ספר מל"ב ג ד-ז.

¹⁸ ספר מל"ב ג' כד – כו.

¹⁹ התרגום של פרופסור שמואל אחיטוב בתוך: "כתובות קדומות של עמי עבר הירדן". ירדן ואתריה, גיאוגרפיה והיסטוריה קדמונית ירדן. אריאל 107-108, 1995, ירושלים.

קדומים יותר במקרא, והוא מופיע לראשונה כבר בטקסט קדום הקרוי "שירת המושלים", המופיעה בספר במדבר פרק כ"א פסוקים כ"ט-ל' – "אוי לך מואב אבדת עם כמוש נתן בניו פליטים ובנותיו בשבית למלך אמורי סיחון: ונירם אבד חשבון עד דיבון ונשים עד נפח אשר עד מידבא: וישב ישראל בארץ האמרי". מדובר לפיכך במאבק היסטורי קדום בין מואב לישראל. סכסוך טריטוריאלי ותרבותי קדום, שראשיתו בתקופת ההתנחלות והמשכו בתקופת מלכות יהודה וישראל, קרי תקופת הבית הראשון.

על מנת לעמוד על מהות הויכוח יש להבין את הקונטקסט ההיסטורי, בו נכתבה כתובת מישע, וכן את הקונטקסט ההיסטורי של התייחסות המקרא אל מואב. מה עמד מול עיני כותב הכתובת בימי קדם? מה היה יחסם של נביאי ישראל ישעיהו וירמיהו אל מואב? מדוע קמה גישה זו של נביאי ישראל כלפי מואב?

לדעת פרופסור אחיטוב, מעידים הפרקים ט"ו - ט"ז בספר ישעיהו, וכן פרקים מ"ח - מ"ט בספר ירמיהו על המורשת הספרותית תרבותית של מואב, אך למעט קינות אלו, המופיעה בנבואות הגויים של ישעיהו וירמיהו, אין עוד עדות לספרות מואבית במקרא עצמו.²⁰

פרופסור יהודה אליצור מציע ניתוח היסטורי מרתק, להבנת מטרותיה של כתובת מישע אל מול נבואות ישעיהו וירמיהו, ומה מהות היחסים ביניהן.

מדובר בויכוח היסטוריוגרפי המתגלע בין סופרי מישע מלך מואב, לנביאי ישראל ולסופרים המקראיים. מטרתו של כל אחד מן הצדדים הינה כמובן לחזק את קורותיו, ואת דברי ימי עמו בקרב עמי העולם, ולהופכם לזיכרון היסטורי.

"מסתבר אפוא כי שירת המושלים הקדומה: ... אבדת עם כמוש... אבד חשבון... (במדבר כ"א, כט-ל) היתה שגורה במשך דורות בפי ישראל למגינת ליבם של המואבים, שהיו רוצים, כמובן, להשכיח זכר מפלתם הגדולה בימי קדם. עתה, עם תבוסת ישראל, הזדרז המלך המנצח להסב אותה שירת מפלה על ישראל לאמור: לא עוד ייאמר על מואב - "אבדת עם כמוש... אבד חשבון", כי ישראל הוא אשר אבד אבד לעולם.²¹

דבריו אלה של פרופסור אליצור, באים להציג את מאבק האיתנים בין מואב וישראל על הזיכרון ההיסטורי. מאבק שהיה נטוש בין הצדדים כבר מראשית ימי ההתנחלות, עת בקשו בני ישראל לעבור בארץ מואב בדרכם לכנען. מאבק זה מצא את ביטויו בשדה הקרב, וכן בספרות הקדומה.

²⁰ שמואל אחיטוב שם.

²¹ יהודה אליצור. בתוך: "משא מואב וכתובת מישע" מעיינות יום העצמאות ז', המחלקה לתרבות תורנית בגולה. בתוך אתר

דעת – אנציקלופדיה למדעי היהדות. www.daat-ac.il

הדיה של נבואה קדומה, שנאמרה על ידי נביא לא ידוע, מופיעים בבירור בדבריהם של ישעיהו וירמיהו, המנגחים את מואב²². פרופסור אליצור מציע, שמצבת מישע נכתבה על רקע מאבק אידיאולוגי עמוק זה שבין ישראל ומואב, והועמדה על תילה כהתרסה, בפני דבריו הקשים של נביא קדמון זה. למעשה, בעת שיצאו צבאות ישראל ויהודה להילחם במישע מלך מואב (כפי שמסופר בספר מלכים ב' פרק ג'), כבר עמדה המצבה בדיבון באתרה. עוד מציע אליצור, שעובדת קיומה של המצבה המתריסה והמתרברבת, היתה ידועה לכל משתתפי אותה מלחמה, וכך אף לאלישע הנביא, שהיה נוכח בקרב זה. במצבת מישע כתוב מפורשות שמקדש אדני (אלוהי ישראל) בעיר נבו נכבש ונהרס, וכלי הפולחן שבו נלקחו שלל לאל כמוש אלוהי מואב²³. על רקע פגיעה זו בכבודו של ישראל, תוך אזכור מבזה של השם המפורש י.ה.ו.ה (זהו אזכור יחיד של השם המפורש בכתובת קדומה של עמים נוכריים מתקופת המקרא), ניתן להבין את הטקסטים המופיעים אצל ירמיהו וישעיהו אודות חורבן מואב. זהו מאבק איתנים בין דתות, מאבק בין תפיסת העולם הפגאנית המואבית, לבין האידיאולוגיה המונותיאיסטית של נביאי המוסר הישראליים.

*"את המלחמה הממושכת בין ישראל למואב ליוותה, כרגיל בהיסטוריה, מלחמת-דברים ואיבת-דורות. כללו של דבר: ביסודם של ישעיה ט"ו-ט"ז וירמיה מ"ח מונחת נבואה קדומה, שקדמה לישעיה הנביא כמאה שנה. אותה נבואה קדומה היא תוכחת-זעם על דברי הנאצה וההתפארות של מישע כלפי ישראל ואלוהיו. הנביא-המוכיח ידע היטב את נוסח כתובת מישע, ואין בכך שום פליאה"*²⁴.

²² יהודה אליצור שם.

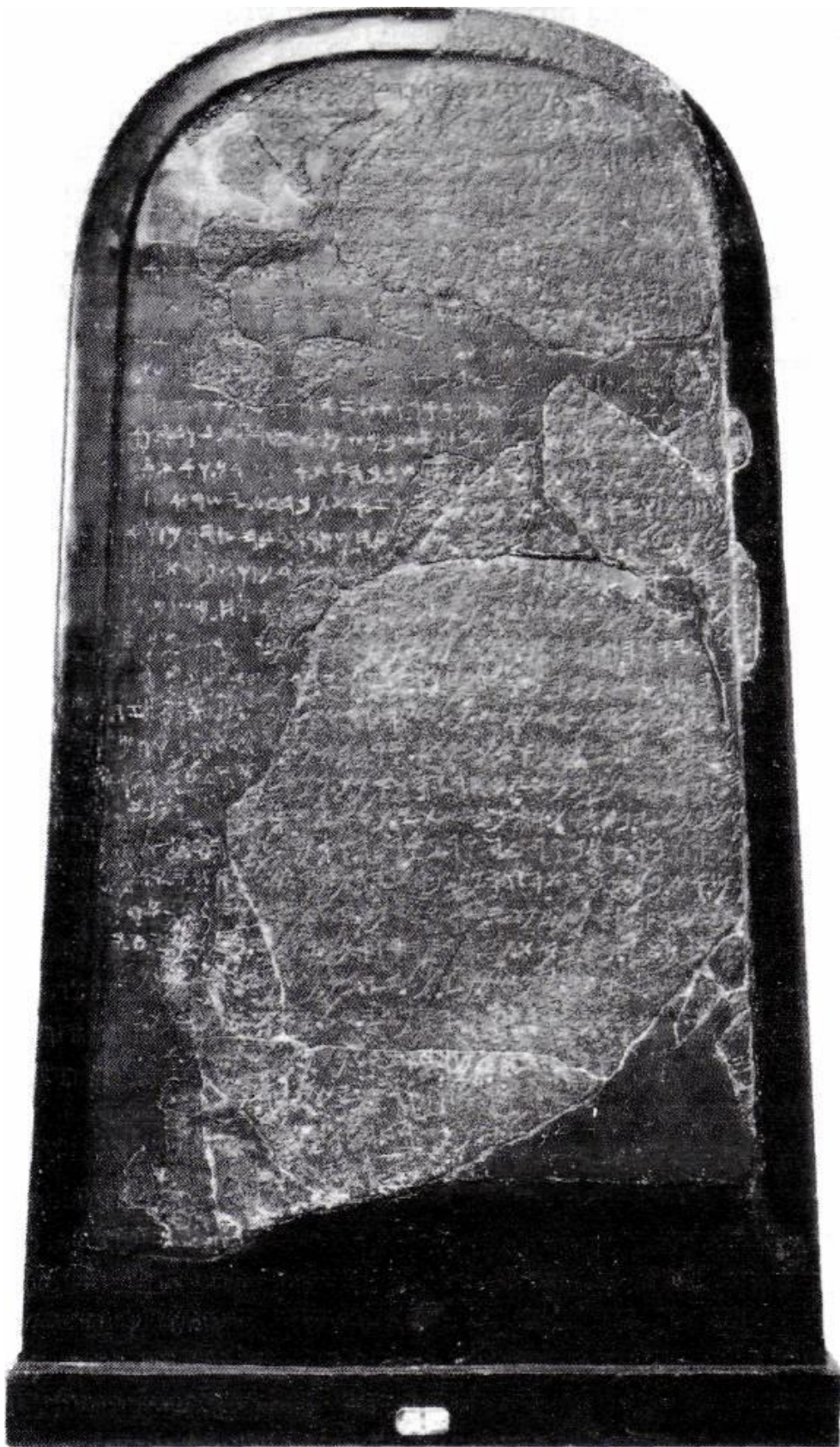
²³ כתובת מישע שורות 17-18 על פי תרגום של פרופסור שמואל אחיטוב, ראה הערה 17.

²⁴ יהודה אליצור שם עמ' 5-6.

סיכום -

הויכוח ההיסטוריוגרפי, שהוצג לעיל מציע מבט בוחן אל תעודות קדומות, תוך ניסיון להבנת המוטיבציות שהניעו את הכותבים השונים, ותוך ניסיון להבנת מטרותיהם של הכותבים. נראה לפיכך, כי כתובת מישע עצמה הינה ביטוי לפולמוס קדום בין מואב וישראל. פולמוס היסטורי, שתחילתו עם הניצחון המתואר על מואב בימי ההתנחלות (במדבר כ"א כט-ל). המשכו בדברי הנביאים ישעיהו וירמיהו. שיאו של הויכוח ניכר ובדברי ימי המלחמה המתוארים בספר מל"ב פרק ג', אל מול דבריו של מישע מלך מואב, הבאים לביטוי בכתובת המלכותית שהותיר אחריו בעיר הבירה המואבית היא דיבון. הויכוח האידיאולוגי החריף, הותיר אחריו מאבק גרסאות כתובות, שהדיהן הגיעו למקרא ונחתמו עימו, תוך תהליך הקונוניזציה שעבר. נראה כי חסרים בידינו מסמכים רבים בני התקופה, אשר יכלו לשפוך אור על ההתרחשויות, שאירעו בפועל בימי קדם בין מואב וישראל, אך אין כל ספק, כי הדיו של מאבק קדום זה משתקפים היטב במלחמת הגרסאות, המבצבצת מבעד לדפי ההיסטוריה.

נספח א' – תצלום של כתובת מישע ממוזיאון הלובר בפאריז.

רשימת מקורות

1. אבן שושן אברהם. **קונקורדנציה חדשה לתנ"כ**. הוצאת עם עובד, זמורה ביתן, כנרת. ישראל 2000.
2. אחיטוב שמואל. "כתובות קדומות של עמי עבר הירדן", ברקאי גבריאל ואלי שילר (עורכים). **ירדן ואתריה**. הוצאת אריאל ירושלים 1995.
3. אליצור יהודה. "משא מואב וכתובת מישע", **מעיינות** יום העצמאות ז', המחלקה לתרבות תורנית בגולה, בתוך אנציקלופדיה יהודית של אתר דעת, בערך מישע.
<http://www.daat.ac.il/encyclopedia/index.asp>
4. ולהאוזן יוליוס. **אקדמות לדברי ימי ישראל**, תרגום ישראל יברכיהו, תרצ"ח 1938.
5. זרטל אדם. **עם נולד – מזבח הר עיבל וראשית ישראל**. ידיעות אחרונות וספרי חמד, 2004.
6. יובל ירמיהו. **שפינוזה וכופרים אחרים**. הוצאת ספריית הפועלים
7. יפת שרה. "האם הומצאו תולדות ישראל בתקופה הפרסית". **קתדרה** 110.
8. לוין ל' ישראל ועמיחי מזר (עורכים). **הפולמוס על האמת ההיסטורית במקרא**. יד בן צבי ירושלים 2001.
9. פינקלשטיין ישראל וניל אשר סילברמן. **ראשית ישראל – ארכיאולוגיה, מקרא וזיכרון היסטורי**. אוניברסיטת תל אביב, 2003.
10. **תנ"כ**. הוצאת קורן ירושלים 2001.